

AVSTRIJA IN SLOVENCİ LETA 1912—1913

JANKO PLETERSKI

Vsa naša zgodovinopisna dela o razvoju slovenskega narodnega in jugoslovanskega gibanja v času habsburške monarhije opozarjajo na velik vpliv, ki ga je na Slovence in slovensko politiko imela prva balkanska vojna v letih 1912—1913, četudi ji je za petami sledila še ena, preklavna vojna med pravkaršnjimi zavezniki za delitev Makedonije in drugih ozemelj. Dušan Biber je slovenski politik v času teh vojn posvetil posebno razpravo.¹ Vsa ta dela govore o velikem vzgonu, ki ga je slovensko narodno gibanje tedaj dobilo tako glede svoje ljudske baze kot glede opredelitve svojega cilja. V svojem sintetičnem referatu o Slovcih v habsburški monarhiji (3.—6. april 1966, Bloomington, Indiana, ZDA) je Fran Zwitter zgodovinopisna dognanja o tem pojavu strnil takole: »V letu 1911/12 se pojavi gibanje študentske mladine, ki je dobilo pozneje ime po listu 'Preporod' (1912 do 1913). Centralna misel tega gibanja je bila, da slovenskega nacionalnega vprašanja ni mogoče rešiti v okviru habsburške monarhije, ampak samo z ustanovitvijo popolnoma samostojne jugoslovanske države; paralelno s tem se ne pričakuje rešitve od drobnega nacionalnega dela, ampak samo od vojne in revolucije; o mnogih drugih vprašanjih (odnos jugoslovanstva do slovenskega jezika; odnos do socializma itd.) ta mladina še ni imela enotnih stališč. To gibanje se je po prvi balkanski vojni zelo hitro širilo; iste nazore so zastopali nekateri dnevniki in starejši posamezniki izven strank. Prva balkanska vojna je izzvala pri Slovencih splošno navdušenje, za države balkanskih zaveznikov so se zbirali prispevki in tja so odhajali dobrovoljci (kakor že prej 1. 1875/76 v Bosno). Vendar pa še to ne pomeni, da je vsa ta javnost tedaj že prelomila z Avstrijo. Klerikalna stranka vztraja pri trializmu, čeprav poudarja, da je zadnji čas, da Avstrija zadovolji svoje Jugoslovane; v nazorih klerikalcev se pojavljajo nekatere nianse. Staro vodstvo liberalne stranke obsoja gibanje mladine in izjavlja, da ne misli na izvenavstrijske rešitve slovenskega vprašanja. Narodna radikalna struja je prej poudarjala pomen drobnega dela in v duhu Masaryka videla v revoluciji le romantiko; ob nastopu nove mladine omahuje, je ne obsoja, poudarja pa, da še ni prišel čas za to. Največji slovenski pisatelj te dobe Ivan Cankar, ki je pripadal socialistični stranki, je v svojem predavanju leta 1913 na eni strani obsodil vsako misel, da bi se

opustil slovenski jezik, in izjavil, da se morejo jugoslovanski narodi zediniti le kot enakopravni narodi, na drugi strani pa vendar prelomil z Avstrijo in proglasil za končni cilj jugoslovansko federativno republiko; ni pa mogoče trditi, da je bilo to njegovo stališče tudi stališče socialistične stranke, ki še ni prelomila z avstromarksizmom. Antiaustrijsko gibanje je bilo pri Slovencih pred prvo svetovno vojno šele v začetkih, vendar se je pa hitro širilo z močjo svojih argumentov.«²

Kako so avstrijske oblasti te pojave opazale in kako nanje reagirale? Nekaj odgovora na to vprašanje dobimo iz gradiva, ki ga objavljam v nadaljevanju v bolj ali manj obsežnem izvlečku in odlomkih. Gre za gradivo iz fonda avstrijskega notranjega ministrstva v avstrijskem upravnem arhivu na Dunaju (AVA MdI), serija predsedstvenih aktov, grupiranih pod predmetno skupino »22 in genere« (Aufstand. Revolutionen. Exzesse), in pa za gradivo iz fonda poveljstva 3. korpusa Gradec v avstrijskem vojnem arhivu na Dunaju (KA 3. Korps Kom), predsedstveni spisi, posamično izbrani na podlagi pregleda predmetnih indeksov.

Prvo opozorilo, da se ob vojni na Balkanu v političnem razpoloženju Slovencev nekaj spreminja, je 11. novembra 1912 poslal iz Trsta cesarski namestnik v Primorju Hohenlohe. To je bilo poročilo vladnega predstavnika policijskega komisarja dr. Senekoviča, s političnega zborovanja »Edinosti« dne 3. novembra 1912 v Narodnem domu v Trstu (AVA MdI Präs 11 373 ex 1912). Pred 1500 navzočimi je govoril dr. Rybař dve uri o Italijanih in balkanski vojni, o Avstriji in balkanskem vprašanju in o stališču Slovencev do balkanske vojne, končno pa je bila sprejeta resolucija z veliko aklamacijo. Primerjava Senekovičevega poročila z objavo v listu »Edinost« pokaže, da gre za neposredni zapis navzočega Senekoviča, ki bolj poudarja tisto, kar se je zdelo njemu pomembno. Rybař je med drugim kritično omenil, da skuša italijanski tisk (»L' Indipendente«) uspehe balkanskih zaveznikov pripisati na rovaš posledic italijansko-turške vojne v Afriki, hkrati pa skuša »zanikati krvno sorodnost Slovencev z balkanskimi Slovani.« Glede Avstrije in Balkana je Rybař govoril o zgrešenosti avstrijske politike v preteklosti, o absurdnosti avstrijske zahteve po ohranjanju statusa quo na Balkanu, priporočal je Avstriji, naj bo previdna do Italije in Nemčije, naj se zbliža z Rusijo in Srbijo. »Avstrija mora

postati balkanska država ali pa bo sploh prenehala biti država.« Glede stališča Slovencev je Rybař trdil, da stojte na stališču dr. Kramarja: »Če bi se Avstrija spozabila in bi nastopila proti slovanskim balkanskim državam, je veliko vprašanje, kdo bi pri tem propadel.« Opozoril je, da bi Italija takoj poskusila uresničiti svoje zahteve po Primorju, pri čemer bi primorski in tržaški Slovenci postali žrtev Italijanov.³ Avstrija pa se mora naučiti drugače ravnati s svojimi lastnimi južnimi Slovani kot doslej, sicer si ne bo nikoli pridobila simpatij in zaupanja Srbov in Črnogorcev. Kakor se ni dalo preprečiti nastanka velike Nemčije in zedinjene Italije, tako ne bo mogoče preprečiti tistega, kar želijo Jugoslovani. »Če ne bo prišlo do 'Jugoslavije' z Avstrijo na čelu, bo prišlo do nje zoper Avstrijo.« — V resoluciji so zbrani Slovenci pozdravljali osvobodilni boj balkanskih narodov, izražali prepričanje, da tega boja ne bo preprečevala nobena država, tudi Avstrija ne, poudarjali, da je treba obnoviti ustavno stanje v Hrvatski-Slavoniji in izjavili, da je »usoda Slovencev identična z usodo južnoslovanskih balkanskih držav in da upajo, da tržaški Slovenci ne bodo pri bodočem federiranju jugoslovanskih dežel ločeni od drugih jugoslovanskih narodov.« — Pristojni referent v dunajskem notranjem ministrstvu je ob poročilu o zborovanju tržaške »Edinosti« zapisal: »Stališče tržaških Slovencev k vprašanju uresničevanja teritorialnih aspiracij balkanskih držav je analogno stališču Slovencev na Kranjskem.« (AVA MdI Präs 11 062 ex 1912)

Ministrstvu za notranje zadeve na Dunaju in poveljstvu 3. korpusa v Gradcu je bila kmalu »signalizirana« vrsta avstrijski politiki neljubih pojavov med Slovenci ob vojni na Balkanu, ki so jih te oblasti v glavnem označevale kot »srbofilske«. V pregledanem gradivu⁴ je najti naslednje:

V Ljubljani je Franc Medic 12. decembra 1912 širil vznemirljive novice (AVA MdI Präs 2658 ex 1913). V Gorici so 15. decembra 1912 bile srbofilske demonstracije. Skupina 12 do 15 fantov, ki je spremljala vpoklicane rezerviste, je popoldne vzklikala na korzu »Živela Srbija«; tri so aretirali takoj, štiri pa našli pozneje. Demonstracija je bila tudi pred železniško postajo v Gorici. Tu je bilo aretiranih šest demonstrantov, med njimi k vojaški službi vpoklicani rezervni predmojster trdnjavskega topniškega polka št. 5 Jožef Prinčič, ki je vzklikal »Živio Petar!« Okrajno glavarstvo in policija sta po mnenju vojaškega štacijskega poveljnika ukrepala dovolj energično (AVA MdI Präs. 240 in 1818 ex 1913).

— Učitelj v Logu pod Mangartom Izidor Koch je po poročilu okrajnega glavarstva Tolmin z dne 19. januarja 1913 zbiral v Logu in tudi Rajblju na Koroškem prispevke za srbski Rdeči križ in bil kaznovan. Cesarški namestnik v Trstu Hohenlohe je notranjemu ministrstvu ob tej priložnosti zagotovil: »V celoti bom potrdil kazenski sklep okrajnega glavarstva Tolmin, da bi preprečil ponavljanje takšnega zbiranja, ki ima vselej v svojem temelju narodno dejavnost, ki presega dovoljeno mero.« (AVA MdI Präs 1818 ex 1913). — Kranjski deželni predsednik Schwarz je 5. januarja 1913 poročal o posameznikih, ki so odšli kot prostovoljci v Srbijo ali Črno goro: Rajmund Peterlin, Evgen Vavken, Blaž Lipar in Mihael Čop iz Dobrave, »nazadnje pisar v neki advokatski pisarni v Celovcu« (AVA MdI Präs 5775 ex 1914). — V Krškem je dr. Ivan Dimnik 27. januarja 1913 govoril v gostilni enoletnim prostovoljcem nemške narodnosti: »Vi niste naše krvi in zato tudi ne boste branili naših interesov; toda boste že videli, do kam vse to pride; Srbi, Hrvatje in Slovenci smo eno. Se boste že še naučili slovenski!« Na zahtevo 3. korpusa je graško državno pravdnštvo začelo postopek proti Dimniku (AVA MdI Präs 2657 ex 1913). — O slovenskih zdravnikih, ki so odšli pomagat v Srbijo, je poročal kranjski deželni predsednik Schwarz 9. in 16. julija 1913 (AVA MdI Präs kanton 2042 ex 1913). — Poveljstvo 3. korpusa je tudi obvestilo notranje ministrstvo o primerih, ki zadevajo Slovence: — Infanterist 87. pehotnega polka Anton Struby je 1. decembra 1912 v neki gostilni v Celju vzkliknil »Živela Srbija!«. — Rekrut istega polka Rojnik je 24. decembra 1912 v neki gostilni v Braslovčah napovedoval razdelitev Avstrije in ustanovitev velikosrbske države. — Podobno je izjavljal ob isti priložnosti infanterist istega polka Jurak. — V srbofilskega smislu je ugovarjal vojake Kobal v Vipavski dolini. — V Gorici so vojaki peli »Hej Slovani«. — V Prvačini so vojaki vzklikali »Živela Srbija!« — Konec novembra 1912 je v Judenburgu neki vojak 17. bataljona poljskih lovcev (17. F. J. Baon.) dejal: »Če pride danes do vojne s Srbijo, ne bom streljal proti svojim bratom, temveč bom nameril puško v nebo; če pride do vojne proti Rusiji, pokažem belo zastavo.« — Ferdinand Pinter, vojak topniškega skladišča v Kotoru je izjavil, da bo streljal v zrak, ne na sovražnika (AVA MdI Präs 240 ex 1913). — Cesarški namestnik za Primorsko je 20. marca 1913 poročal o manifestacijah za Srbijo in Bolgarijo v Biljani v goriških Brdih. Notranje ministrstvo je Hohenloheju svetova-

lo, naj odstrani v Biljani občinskega tajnika Kožlina (AVA MdI Präs 3480 ex 1913).

Že v letu 1912 je poveljstvo 3. korpusa v Gradcu izvedelo za zbiranje denarnih prispevkov za Srbijo in ukrepalo proti temu (KA 3. KorpsKom Präs 5411—3-13/3). Elaborat ministrstva za notranje zadeve iz februarja 1913 o državi in vojski sovražnem gibanju pa je ugotavljal, da se je z novo mednarodno napetostjo takšno gibanje vnovič začelo zlasti na Češkem, v Dalmaciji in na Kranjskem, da ima izrazito Avstriji sovražen značaj in da podpira Srbijo (AVA MdI Präs 2928 ex 1913).

Najznamenitejši politični dogodek na Slovenskem v zvezi z balkansko vojno je predavanje Ivana Cankarja 12. aprila 1913 v Ljubljani »Slovenci in Jugoslovani«. V njem je Cankar z izrazno močjo umetnika povedal, kaj je zmagovita vojna balkanskih držav proti Turčiji pomenila za vznik osvobodilnih težej pri Slovencih; tu je nadvse razločno opredelil jugoslovansko vprašanje kot politično in izrekel besede, ki pomenijo najvišji vzpon slovenske politične misli pred prvo svetovno vojno: »Če mislijo ti štirje⁵ narodi, da so si sorodni in da bi najlažje in najbolje živeli, če bi bili združeni, naj se zgodi po njihovi želji, naj si zgrade zvezno republiko jugoslovansko!« Znano je, da je že 19. aprila 1913 kranjski deželni predsednik Schwarz razpustil socialdemokratsko društvo Splošna delavska zveza »Vzajemnost«, ki je Cankarjevo predavanje priredilo, in da je samega Cankarja, ki ga je branil dr. Anton Dermota, kranjsko deželno sodišče dne 21. avgusta 1913 na tajni razpravi obsodilo na teden dni zapora. Obtožba, ki jo je sodišče sprejelo, je temeljila na dejstvu, da je Cankar v svojem predavanju izrekel besede, ki so pri objavi predavanja v »Zarji« bile izpuščene: »Mi, kar nas je, mi vsi smo te mislili, da je naš edini cilj, da dosežemo jugoslovansko republiko« in pa »Pustimo Avstrijo v njenem lastnem dreku. Bodimo kakor Mazzini v Italiji!« Obtožnica je bila mnenja, da Cankarjeve izjave »sicer ne spodbujajo k določenim dejanjem, ... a spodbujajo v bolj splošnem smislu k dejanjem, ki so usmerjena k republikanski državni ureditvi in ki so zato po zakonu prepovedana ni nemoralna.« (Laibacher Zeitung, 22. avgust 1913, št. 192. Predavanje in prepoved Vzajemnosti — Zgodovinski arhiv KPJ, knj. V, Beograd 1951, str. 257—263). Kar je novega, je to, da se je za Cankarjevo predavanje pozanimal tedaj prestolonaslednik Franc Ferdinand in sicer prek poveljstva 3. korpusa v Gradcu. (KA 3. KorpsKom Präs, Nr.. 2355, 2422, 2824 in 4025 ex 1913—3—6/3, 2—5)

Dunajski dnevnik »Neue Freie Presse« je namreč 22. aprila 1913 objavil novico »Ukrepanje proti nacionalnim demonstrantom na Kranjskem«, ki je omenila primer dr. Ivana Dimnika v Krškem, nato pa nekoliko obširneje pisala o prijavi državnega pravdnštva proti Ivanu Cankarju.⁶ Novica je vzbudila pozornost v prestolonaslednikovi vojaški pisarni (»Militärkanzlei«), v t. i. belvederski vladi. 4. maja je ta pisarna po prestolonaslednikovem nalogu prosila pojasnila od poveljstva 3. korpusa. Graško poveljstvo je sicer vedelo za primer I. Dimnika, kajti šlo je za zadevo, ki je neposredno zadevala vojaške osebe in je o njej prestolonaslednikovi pisarni bilo že rutinsko poročano 15. februarja 1913. Glede Cankarja pa je bilo presenečeno. Zato je najprej 6. maja zaupno terjalo o njem poročila od vojaškega poveljstva v Ljubljani, hkrati pa je vsem vojaškim in domobranskim poveljstvom na svojem območju še enkrat zabičalo, da morajo »nemudoma in kar najpodrobneje poročati o vsakršnem srbofilskega primeru, ne oziraje se na to, ali so vanj zapletene vojaške ali civilne osebe«.

Ljubljansko vojaško štacijsko poveljstvo je že 7. maja 1913 sporočilo, kar je zvedelo o Cankarjevi zadevi pri deželnem predsedstvu, pri policijski direkciji in pri preiskovalnem sodniku. Od nadrobnosti bi bilo omeniti opozorilo, da je v »Zarji« predavanje objavljeno v zmernejši obliki, da je na predavanju bilo navzočih kakih 250 oseb in da je bila razpuščena celotna organizacija »Vzajemnosti«, in sicer poleg ljubljanske osrednje še 21 podeželskih podružnic. Zanimiv je tudi način, kako to poročilo govori o političnem jedru Cankarjevega predavanja: »Nato pa je sledilo razvijanje fantastične politične utopije, ki je kulminirala v združitvi vseh južnih Slovanov z namenom ustanoviti jugoslovansko republiko.« 29. maja je ljubljansko poveljstvo poslalo prepis prijave, ki jo je bil 13. aprila proti Ivanu Cankarju vložil pri ljubljanski policijski direkciji policijski konceptni praktikant Johann Gogola, navzoč pri predavanju kot vladni zastopnik. Priložilo je tudi nemški prevod predavanja, kakor je bilo priobčeno v »Zarji«. Prijava vsebuje zapis Cankarjevega predavanja, kakor si ga je Gogola sproti beležil. V njem so v slovenskem jeziku zabeleženi posamezni stavki, ki je zaradi njih bil Cankar pozneje obsojen.

Graško poveljstvo je vse te informacije sporočilo prestolonaslednikovi pisarni 9. maja in 6. junija 1913. Končno je 6. septembra 1913 sporočilo tej pisarni še Cankarjevo obsodbo, povzeto po novici v »Laibacher Zeitung« z dne 22. avgusta 1913, ki jo je pre-

jelo od ljubljanskega poveljstva. Prestolonaslednik je menda s poročanjem in ukrepi proti Ivanu Cankarju bil zadovoljen, saj ni videti, da bi zahteval še kakih dodatnih pojasnil in ukrepov. Vsekakor je to eden redkih, če ne edini primer, da se je neposredno pozanimal za politično dogajanje med Slovenci, glede katerih se je sam in sploh ves avstrijski državni vrh obnašal tako, kot da oni kakih državnopravnih zahtev, ki bi jih bilo treba jemati resno, sploh ne morejo postaviti.

Interpelacija dr. Karla Verstovška dne 27. decembra 1912 v državnem zboru, slovenskega klerikalnega poslanca, izvoljenega v volilnem okraju Marenberg ob severni jezikovni meji na Štajerskem, sicer člana Hrvatsko-slovenskega kluba, o postopanju političnih in sodnih oblasti proti slovenskemu prebivalstvu sodnega okraja Gornja Radgona na Štajerskem,⁷ je bila povod za obsežnejše poročilo cesarskega namestnika na Štajerskem z dne 15. februarja 1913 notranjemu ministru o vplivu vojne na Balkanu na štajerske Slovence (AVA MdI 2051 ex 1913).

Štajerski namestnik Clary je v podrobnostih priznal točnost Verstovškove interpelacije, zatrdil pa je, da politične oblasti pri teh preganjanjih niso udeležene, temveč le sodne. Na koncu je dodal opravičevalno informacijo: »Kar zadeva učinek vojnih dogodkov na Balkanu na prebivalstvo slovenskega dela dežele, ni bilo ob začetku s tem v zvezi opaziti takega gibanja, posebno ne na podeželju. Med potekom vojne pa se je ob rastočih uspehih balkanske zveze začela, zlasti v mestnem in političnem okraju Ptuj, načrtna agitacija slovenske inteligence, usmerjena pa je bila v prvi vrsti k bujenju slovenskega narodnega čustva. Na videz se je te agitacije udeleževala samo slovenska liberalna stranka, agitirali pa so — četudi ne tako odkrito in demonstrativno — tudi predstavniki klerikalne smeri. Gibanje je vzdrževal zlasti slovenski tisk, ki sploh ni prikrival svoje simpatije za slovanske balkanske narode in specialno za Srbijo; bistveno je pripomogel k vplivanju na čustva slovenskega prebivalstva v tem smislu. Ko je razmerje med Avstro-Ogrsko in Srbijo postajalo vse bolj neprijazno, se je med slovenskim prebivalstvom vedno bolj širila misel, ki je sicer javno niso izražali, da je v razmerju do Srbije kriva monarhija in da je treba po možnosti preprečiti vojno med tema dvema državama. V mesecu novembru in decembru je bilo na Ptuj in okolici blizu 10 shodov z dnevnim redom: 'Balkanka vojna in Slovenci', skoraj vse je priredila slovenska liberalna stranka in vsa so imela zgoraj omenjeni cilj. Govori,

ki so jih imeli pri tem, so bili vsi sestavljeni po nekem splošno dogovorjenem konceptu in niso predstavniku vlade, ki je bil povsod navzoč, dali povoda za intervencijo. Da bi pridobili prebivalstvo, ki je znano po zvestobi cesarju, so shode večkrat sklenili z izjavo lojalnosti. Posledica te propagande je bila vse bolj naraščajoča simpatija za Srbe. Oklic slovenskih časopisov za zbiranje prispevkov za Rdeči križ slovanskih balkanskih držav je bil sprejet z zadoščenjem in marsikje je dosegel živahno udeležbo pri zbiranju. V mestu Ptuj je zbiranje prineslo pomembno vsoto 600 kron. Ko je bila monarhija prisiljena okrepiti čete na mejah, in ko so zato bili vpoklicani številni rezervisti, je spričo skrbi za lastne svojce opazno popustilo Srbom posebno prijazno razpoloženje med slovenskim prebivalstvom. Vojaškim vpoklicem so se povsod točno odzvali. Po 1. januarju t. l. so omenjeni shodi popolnoma prenehali. — Pri nemškem prebivalstvu spodnje Štajerske, ki je s svojimi simpatijami stalo popolnoma in v celoti na strani monarhije in proti Srbiji in ki je bilo deloma prav željno vojne, so sprejemali slovenske manifestacije simpatij za slovanske balkanske države in še zlasti za Srbijo kot pravicato veleizdajalstvo in to je bilo vzrok za številne patriotične manifestacije.«

Claryjevo poročilo očitno ni imelo name na samo informirati, ampak je bilo nekakšno dokazovanje upravičenosti preganjanj, ki je o njih govorila interpelacija. Dogajanje, ki o njem govorita interpelacija in poročilo in pa sam ton Claryjevih izjav, že kažeta obrise tistega vala preganjanj, ki se je dvignil proti Slovincem na Štajerskem ob začetku svetovne vojne dobro leto pozneje.

Tudi naddeželno državno pravdnštvo v Gradcu, pristojno za Štajersko, Koroško in Kranjsko, je kakor vsako leto tudi za leto 1912 in 1913 poročalo o kazenskih primerih in motnjah javnega miru iz verskih, socialnih in nacionalnih vzrokov. V obeh poročilih je najti odmeve balkanskih vojn. Referent v ministrstvu za notranje zadeve si je izpisal iz poročila za l. 1912 (AVA MdI 1833 ex 1913): »Maribor. [...] Tisk je imel ob dogodkih na Balkanu obilo snovi za izjave, ki so se pogostoma obračale proti Nemcem in Slovanom in prav tako proti prizadetim religijam.« — »Celje. [...] Po izбуhu balkanske vojne se je posrečilo brezvestnemu ščuvanju posameznih agitatorjev, ki so se dozdale znali umakniti pregonu, da so privrženci (slovenske) radikalne stranke v obravnavanju grozeče nevarnosti vojne celo dajali uporniške, državni sovražne in veleizdajalske izja-

ve.« — »Kranjska. [...] Dogodki na Balkanu so povzročili v zadnjih mesecih l. 1912 silovito in trajno razburjenje slovenskega prebivalstva. Spricho zmag zaveznikov nad Turki so mnogi pozabljali, da so avstrijski državljani; posebno v tisku so se strastno postavljali na stran Srbije in proti Avstriji. Zbirka prispevkov za Rdeči križ balkanskih narodov je prinesla nad 49.000 kron. V celem je slovensko prebivalstvo menda darovalo za balkanske Slované veliko več kot 100.000 kron.« [...] »Tako je razveseljiva slika, ki jo vzbuja poročilo o razpoloženju nemškega dela prebivalstva, skaljena po pojavih na Kranjskem in deloma na spodnjem Štajerskem, ki jih je treba vzeti zelo resno, četudi se tukaj med slovenskim prebivalstvom še vedno najdejo državi zvesti elementi.«

Za leto 1913 je naddeželno državno pravdnštvo v Gradcu ugotavljalo med drugim (AVA MdI 2044 ex 1914): »Maribor. [...] Manifestacije simpatij za balkanske države so uplahnile zaradi medsebojnega boja med njimi.« [...] »Koroška. [...] Pretežni del nemškega in slovenskega prebivalstva je miroljubnega značaja. Nasprotja so se največ v nemala v tisku, večkratne nepatriotične izjave po § 305 drž. zakonika pa so izvirale iz potrebe nepomembnih ljudi po ugovarjanju.« [...] »Kranjska [...] Razburjenje Slovencev, ki je narastlo zaradi balkanskih dogodkov, odseva v razbrzdani tiska 'Preporod' in 'Dan'. 'Preporod' je že prenehal izhajati [...] Zaradi avstrijske zunanje politike, ki se ne ozira na južnoslovanske želje, je prišlo do vehementnih napadov na dunajsko zunanje ministrstvo oz. na ces. kr. zunanjega ministra grofa Berchtolda, kar je vodilo h konfiskacijam. Iz navedb o konfiskacijah, kolikor zadevajo samo slovenske tiskovine ... izhaja, da javno življenje Kranjske napolnjujejo sovražni izpadi proti dinastiji, državi in Nemcem [...] Zmagam slovanskih bratov je v letu 1914 treba pripisati še 4 nove kazenske zadeve ...«, se ironično glasi konec poročila naddeželnega državnega pravdnštva.

V obdobju balkanskih vojn je dunajsko notranje ministrstvo dobilo iz Trsta dve pregledni poročili o jugoslovanskem gibanju v slovenskih in hrvatskih deželah. Sestavil ju je izvedenec za dogajanja na jugu monarhije namestnik predsednika tržaške policijske direkcije Anton Mahkovec,⁸ odposlal pa v svojem imenu cesarski namestnik Hohenlohe. Trst je bil politična opazovalnica širokega obzorja. Prvo poročilo (AVA MdI Präs 7906 ex 1912) je datirano z 22. julijem 1912, drugo (AVA MdI 11924 ex 1913) pa z 22. novembrom 1913. Časovni razpon je takšen,

da poročili v polni meri pokažeta spremembe, ki so v jugoslovanskem gibanju oz. v slovenski politiki nastopile v času balkanskih vojn v primerjavi s položajem pred temi vojnami, seveda, kakor jih je videl visok uradnik avstrijske policije v Trstu.

V prvem poročilu je med drugim rečeno: »Med Jugoslovani se je v zadnjem času pokazalo gibanje, ki si je postavilo za cilj, da usmeri jugoslovansko politiko na čisto nov tir. Nosilec tega gibanja je jugoslovanska akademska in sploh mladina iz izobraženih krogov, brez razlike narodnosti.« Ta mladina je nezadovoljna z dozdašnjimi voditelji in hoče iti po svoji poti. »Njen cilj je zedinjenje vseh Jugoslovancev pod enim samim imenom, eno zastavo, v enem državnem organizmu. To čisto nacionalistično gibanje baje samo po sebi ni usmerjeno proti monarhiji, marveč celo upa, da mu habsburška dinastija, pod katere žezlom je že večina Jugoslovancev, ne bo nasprotovala in ga ovirala, temveč da ga bo raje uporabila za povečanje svojega vpliva in sfere svoje moči na Balkanu. Na čelu [...] stoji hrvaška mladina iz Hrvatske in Slavonije, iz Bosne in Hercegovine in pa iz Dalmacije, pridružil pa se ji je že tudi velik del slovenske liberalne inteligence.« [...] »Dejanski vodniki tega gibanja so prežeti s pristnimi mladostnimi ideali in se predajajo upanju, da so našli pot, ki mora v doglednem času pripeljati do nacionalnega zedinjenja vseh južnih Slovanov pod imenom 'Jugoslovani'.« Poročilo opozarja na zborovanje 300 predstavnikov vseh balkanskih slovanskih narodov v Pragi ob vsesokolskem zletu konec junija 1912, kjer je Slovenec, predstavnik slovenskega akademskega društva Ilirija, »razčlenil cilje in prizadevanja novega gibanja« in navzočim dejal: Ne bomo več Srbi, Hrvatje in Slovenci, krstimo vas za Jugoslovane. — »Srbi v (habsburški) monarhiji gledajo na to gibanje s simpatijo in vlada prepričanje, da se bodo temu gibanju v doglednem času brez pridržkov pridružili tudi tisti v Črni gori in Srbiji ter da bo iz tega samo po sebi izšlo tudi politično in državno približanje obeh južnoslovanskih držav (habsburški) monarhiji. — Kar pa zadeva Slovence, ni nobenega dvoma, da se bodo privrženci liberalne stranke enodušno postavili v službo nove 'Jugoslavije'. Klerikalna ljudska stranka to gibanje najbrž odklanja, predvsem že zaradi tega, ker bi nacionalistični značaj gibanja odrinil katoliško versko stališče stranke v ozadje, ona sama pa bi se znašla v nevarnosti, da izgubi neomejeno hegemonijo, ki jo zdaj ima vsaj na Kranjskem in južnem Štajerskem, a tudi zato, ker naj bi

težišče novega gibanja na Kranjskem bilo v organizacijah Sokola...». Kot protiutež Sokolu je SLS že ustanovila organizacijo Orlov. »Toda (SLS) bo postavljena pred težavno dilemo glede na primorske (t. j. istrske, tržaške in goriške) Slované, za katere se že leto in dan trudi, da bi si jih pridobila, še bolj pa glede na hrvatsko stranko prava, s katero združena deluje za zedinjenje slovenskega in hrvatskega naroda, kajti zdi se, da se hočejo Hrvatje vsakršnih strank pridružiti novemu gibanju.«

Takšno oceno položaja je cesarski namestnik Hohenlohe ponudil dunajski vladi malo pred začetkom balkanskih vojn. Poglavitna značilnost ocene je, da sicer opaza nastop radikalno nacionalističnega gibanja študentske mladine pri Hrvatih, Slovencih in Srbih monarhije, a da še vedno ocenjuje, da to gibanje ni brezpogojno protiaustrijsko.

Posebno zanimivo je opozorilo na zadrego slovenske klerikalne stranke glede na Slovence in Hrvate v Primorju in pa glede na zedinjeno hrvatsko Stranko prava. Avtor poročila je dobro opazal, da je v stranki zedinjenih pravašev bila tedaj že močno občutna jugoslovanska usmeritev, pretiraval pa je, ko je to usmeritev pripisoval kar vsem frakcijam te stranke.

Drugo poročilo obnovi izvajanja z dne 22. julija prejšnjega leta in dodaja še ugotovitev po tridesetletnem opazanju političnega razvoja na jugu monarhije, namreč da se je »poleg nazadovanja romanskega elementa v Dalmaciji in na Primorskem izvršil tudi premik v slovanskih strankarskih razmerah«, tj. da so radikalne usmeritve toliko narastle na račun zmernih in klerikalnih, da je »le še s težavo mogoče spoznati konture prejšnje južnoslovanske miselnosti.« To velja tudi za Primorsko. Le na Kranjskem zaradi močnega naraščanja klerikalne stranke ni v zadnjem času opaziti krepitve slovensko-liberalne smeri. Nasprotno, klerikalna stranka se je zaradi svojih uspehov oprijela misli, da si izvojuje hegemonijo med vsemi južnimi Slovani (Avstro-Ogrske). Temu uvodu sledi jedro poročila:

»V politični usmeritvi južnih Slovanov je prišlo do čisto posebnega preobrata spriči zadnjih dogodkov na Balkanu. Medtem ko so še pri sokolskem slavlju v Pragi težišče postavljali na Jugoslovane (»Jugoslaven«) monarhije in so samo upali, da se bodo zunanji Srbi temu gibanju pridružili, so povzročile zmage južnih Slovanov na Balkanskem polotoku tolikšno navdušenje in tolikšen preobrat v miselnosti avstroogrskih sonarodnjakov, da so morali celo najbolj zmerni in

najbolje misleči voditelji in stranke zelo korenito spremeniti svojo politiko in način izražanja, da bi si obdržali svoje privrženice in svoj vpliv. — V Trstu samem in v Primorju se je ta obrat kajpada izrazil manj in se je omejil na zbiranje denarja v korist ranjenec — zbrane so bile zelo pomembne vsote — na pozdravne resolucije na javnih shodih in na ovacije državljanom vojskujočih se držav, ko so potovali na bojišče. Četudi se pri tem ni dogajalo nič takega, kar bi prekoračilo meje po zakonu dovoljenega, posebno ker so oblasti že od začetka ukrenile vse potrebno, da bi gibanje obrzdale, je bilo vendarle mogoče občutiti v vseh govorih in manifestacijah prikrite poudarke, ki so dotlej bili tuji slovanskim shodom na tukajšnjem upravnem ozemlju.« Poročilo nadaljuje: »Treba je omeniti prepričanje, ki se je izrazilo v celotnem južnoslovanskem tisku vseh strankarskih usmeritev, namreč da zmaga Slovanov v vojni proti Turčiji ne bo ostala brez učinka na politične razmere v (habsburški) monarhiji; omeniti je treba tudi, da se tisk prav tako soglasno postavlja na stališče, da nikakor ne sme priti do oborožene intervencije monarhije, ne oziraje se na njene interese v celoti. — Posebne pozornosti je vredno dejstvo, da se slovenski klerikalni tisk pri tem postavlja na še radikalnejše stališče kot pa pansrbsko misleči (slovenski) liberalni listi. Sklicuje se na to, da gre za boj krščanstva proti islamu; vsekakor pa je k temu prisiljen zaradi taktičnih razlogov, kajti poprej omenjeni boj med liberalnimi in klerikalnimi Slovenci oz. med katoliško ljudsko stranko in narodno liberalno stranko na Kranjskem, ki že leta divja z brezobzirno silovitostjo, se bo glede na sedaj opravljeno strnitev vseh Srbov in Hrvatov po koncu sedanje balkanske vojne vsekakor razvnel še srditeje kot kdaj poprej.« Poročilo omenja zvezo slovenske klerikalne stranke s stranko združenih pravašev in izjavo z dne 20. oktobra 1912 v Ljubljani o politični enotnosti slovensko-hrvatskega naroda in opozarja, da je ta izjava zelo neprijetna slovanskim liberalcem, hrvatsko-srbski koaliciji in dalmatinski narodni stranki, strogo zvezani s Srbi, »ker v tem vidijo veliko okrepitev katoliške ljudske stranke in njene v strogo avstrijskem smislu vodene politike.« Po tej omembi se poročilo vrača k pisanju slovenskega klerikalnega tiska: »Klerikalni tisk hoče vnaprej zavrniti očitek, da žrtvuje slovanske interese interesom svoje stranke in zato ta tisk ne sme pri zagovarjanju interesov vojskujočih se slovanskih bratov zastajati (za liberalnim, čeprav je krepitev pravoslavja znotraj meja monarhije ali on-

stran njih pravzaprav toliko kot krepitev njenih najostrejših nasprotnikov.« Ob koncu obravnavanja južnoslovanskih razmer pravi poročilo: »Gotovo je, da bo zaradi vojne okrepljena srbska samozavest močno učinkovala tudi na slovanske narode na jugu monarhije.« V nadaljevanju, ko piše o albanskih razmerah in pa o obnašanju Italijanov v Primorju, pove še podrobnost, ki osvetljuje položaj Slovencev v Trstu in sploh v Primorju. Tudi tržaško politično društvo »Associazione Pro Patria« je izdalo oklic za zbiranje prispevkov za ranjence, glasilo italijanske nacionalne stranke v Trstu »Indipendente« pa je »ta oklic pozdravilo z zadoščenjem, toda v komentarju je grobo napadlo slovenski narod, kateremu je odreklo vsakršno skupnost s Slovani balkanske zveze.«

Pristojni referent v dunajskem ministrstvu za notranje zadeve je bistveno vsebino poročila iz Trsta povzel takole: »Ideja zedinjenja vseh južnih Slovanov v samostojnem državnem telesu, ki se že dalj časa uveljavlja v južnoslovanskih deželah monarhije ob ističasnem umikanju konservativno-dinastične usmeritve, je z uspehi balkanskih držav dobila nove hrane, še več, na južnoslovanskih področjih se uveljavlja pravcati protiavtstrijski tok, ki ga je treba pripisati okrepljeni privlačni moči balkanskih držav. Tudi slovenski klerikalci delijo navdušenje za slovanske balkanske države, da ne bi izgubili svojega političnega vpliva, čeprav pomeni krepitev pravoslavnih južnoslovanskih držav slabljenje katoliške cerkve.«

Zapetljaji druge balkanske vojne v vseh teh poročilih niso pustili sledu in očitno je ocena o stopnji jugoslovanske usmeritve med Slovenci, kakršno je namestnik Hohenlohe poslal v drugem poročilu, veljala za potrebe dunajske vlade vse do začetka svetovne vojne.

Tu sta še dva dokumenta, ki govorita v času balkanskih vojn o političnem razpoloženju Slovencev, in sicer izseljencev v ZDA. V teh letih je izseljevanje prek morja na višku in v ZDA živi kakih 200.000 Slovencev, po veliki večini rojenih in dorastlih še v stari domovini.⁹ Velik del med njimi ima še avstrijsko državljanstvo in so še živo — tudi po političnih pogledih — zvezani z življenjem domače dežele. Če še upoštevamo, da se je v ZDA njihovo politično razpoloženje izražalo drugače sproščeno kot v Avstriji, je gotovo, da poročila o njem povedo tudi nekaj o tistem razpoloženju Slovencev v domovini, ki bi zaradi avstrijskih razmer lahko ostalo prikrito.

Predsedstvo avstrijske vlade je v začetku leta 1913 obvestilo notranje ministrstvo, da je srbski honorarni konzul profesor Mihajlo Pupin organiziral 14. decembra 1912 v New Yorku veliko protestno zborovanje z naslovom »Slovanski narodi Avstrije proti avstro-ogrski monarhiji.« Udeležili so se ga predvsem Čehi in Srbi, niso se ga udeležili Poljaki, Ruteni (Ukrajinci) in »večji del« Slovencev in Slovakov. (AVA, MdI/Präs 2546 iz 1913) — »Manjši del« Slovencev se je torej zborovanja udeležil, čeprav njegov naslov slovenskemu položaju ni ustrezal in večine gotovo ni mogel pritegniti. Lahko si mislimo tudi za tiste, ki so se ga udeležili, da so to storili bolj iz čustva solidarnosti z balkanskimi zavezniki in v želji odvrniti avstrijsko intervencijo.

Zanimivejši je drugi dokument, poročilo avstrijskega konzulata v Clevelandu Nr. CDVI z dne 30. junija 1913 avstro-ogrskega zunanjemu ministrstvu (prepis v KA, 3. Korps-Kom Präs 4168 — 30-4/31). To je obsežno (8 tipkanih strani) poročilo o slovenski nasebini v Clevelandu in sploh v državi Ohio, o številu, organizacijah, tisku itn. V njem najdemo odstavek, ki je bil povod za to, da je zunanje ministrstvo s poročilom seznanilo poveljstvo 3. korpusa v Gradcu: »Čeprav so Slovenci v velikem delu Avstriji oz. (avstrijski) vladi sovražnega mišljenja, so vendar z ljubeznijo navezani na domovino. Število vojaških ubežnikov med njimi je v sorazmerju z drugimi narodnostmi sicer nekaj manjše, česar pa najbrž ne smemo razlagati z vnetostjo za izpolnjevanje dolžnosti ali z zvestobo (avstrijski) domovini, temveč bolj z osebnim ponosom in z ljubeznijo do vojaških stvari.« Graško poveljstvo je ta vznemirljiva politična ocena tako zbodla, da je izvedlo sistematično anketo prek podrejenih poveljstev o razmerah v slovenskih nabornih okrajih, posebno še glede števila izseljenih vojaških obveznikov. — Poročilo clevelandskega konzulata ne razčlenjuje posebej, od kod in od kdaj takšno protiavtstrijsko oz. protivladno razpoloženje med slovenskimi izseljenci, pove pa v zvezi z mestom Clevelandom: »Cleveland je sedež enega izmed najbolj branih slovenskih časnikov v Ameriki, »Clevelandske Amerike«. List izhaja dvakrat na teden, urejuje ga J. L. Pirc. Že dostikrat je list pritegnil pozornost s svojimi močnimi izpadi proti monarhiji in s svojo prijaznostjo Srbom; treba pa je priznati, da objavlja tudi nič manj osorne članke proti ameriški vladi, če se mu to zdi primerno. List tudi ne izpusti nobene številke, da ne bi spodbujal Slovence, naj si pridobijo ameriško državljanstvo ... List

je glasilo liberalne stranke... ima baje 15.000 naročnikov. — Društveno življenje je med Slovenci močno razvito... Odbori društev se sestajajo ob določenem času, povprečno tri do štirikrat na leto in se posvetujejo o stališčih v političnih in narodnih vprašanjih.« Takšni podatki so dajali splošni oceni konzulata o močnem protiaavstrijskem mišljenju slovenskih izseljencev še večjo tehtnost, saj je bilo očitno, da je to mišljenje oprto na trdno organizacijsko in politično zrast (strukture). Verjetno pa so aktualni politični dogodki na Balkanu in obnašanje Avsto-Ogrske takšno mišljenje še okrepili.

Avstrijske civilne in vojaške oblasti so proti t. i. antimilitarističnim, tj. protivojnim in pa proti specifičnim protidržavnim pojavom nastopile tako v smislu vnaprejšnjega preprečevanja kot hitrega sprotnega potlačanja. Vse seveda še v okviru mirnodobskega režima. Vojaška oblast je že iz časa aneksijske krize imela tudi za področje 3. korpusa izdelan načrt interniranja politično sumljivih oseb za primer vojne pripravljenosti (»Alarmfall«) in seveda tudi za primer vojne v kateri koli smeri (Kriegsfall R« — vojna z Rusijo in »Kriegsfall J« — vojna z Italijo), zadevno povelje poveljstva 3. korpusa z dne 24. aprila 1909 je imelo številko Präs. Nr. 1943 (K). Iz indeksa registature 3. korpusa je videti, da so sezname politično osumljenih sestavljali, dopolnjevali in popravljali vsa ta leta do 1912. Kolikor sem dobil vpogleda, so ti sezname bili sestavljeni posebej za politično osumljene iz nacionalnih razlogov (za iredentiste-Italijane, za »srbofile« ali »panslaviste«) in posebej za antimilitariste — socialdemokrate (npr. leta 1908 »Sozialisten Evidentführung« oziroma leta 1911 »Antimilitaristische Bewegung Evidenthaltung«, vse pod splošnim geslom »Upor« — »Aufruhr«). Imena politično osumljenih so sporočale orožniške postaje vojaškim štacijskim poveljstvom, ta pa so sestavljala pregledne sezname.

Civilne oblasti so pobijanje protivojne dejavnosti štele med svoje redne tekoče obveznosti, uporabljale pa so seveda vse »normalne« policijske ukrepe. Ministrstvo za notranje zadeve je v tem smislu že pred vojno na Balkanu dajalo navodila deželni šefom, ob začetku vojne pa je »glede na sedanji napeti položaj naročilo vsem deželni šefom, da ne dopuste antimilitarističnih manifestacij in demonstracij«, in sicer z okrožnicami Z. 11861, 11681 ex 1912 (tako omenjeno v AVA MdI Präs 240 ex 1913).

16. decembra 1912 je poveljstvo 3. korpusa v Gradcu izdalo povelje o »postopku pri upornem obnašanju vojakov« (Präs. No. 5565/

K/). Povelje, ki zapoveduje najostrejšje in takojšnje ukrepanje, pravi: »V zadnjem času so se dogodili primeri, kd so se vojaki, verjetno pod vplivom panslavističnih agitatorjev, uprli poveljem svojih nadrejenih ali pa so govorili izjave puntarske vsebine.« Verjetno so mišljeni predvsem uporniški dogodki na Češkem, na kar kaže tudi oznaka »panslavistična« agitacija, saj je na jugu tehnični izraz bil »srbofilska«. Ni pa dvoma, da so vojaške oblasti 3. korpusa na svojem področju pooblastila iz tega povelja uporabljale proti pojavom »srbofilstva«. Na to povelje se je poveljstvo 3. korpusa sklicevalo nasproti vojnemu ministrstvu, ko je od tega terjalo ostro ukrepanje proti antidinastičnim in »srbofilskim« pojavom med civilisti; priložilo ga je kot dokaz, da je »na svojem območju že ukrenilo potrebne ukrepe«.

Gre za intervencijo, o kateri je vojno ministrstvo obvestilo notranje 4. januarja 1913 potem ko navede vrsto primerov »jugoslovanske nacionalne agitacije« na področju 3. korpusa, zahteva graško poveljstvo »energično postopanje, zlasti sodišč ..., da bi proti osebam, prepuščenim civilnim sodiščem, uporabili zakon s polno ostrostjo« (AVA, MdI Präs. 240 ex 1913).

Pobuda graškega poveljstva za ostro postopanje je seveda veljala tudi vojaškim sodiščem. 20. januarja 1913 je poslalo okrožnico garnizijskim sodiščem v Gradcu, Mariboru, Celovcu, Ljubljani in Trstu, ki je v njej ukazovalo »v prihodnje takojšnje poročanje o prispelih kazenskih prijavah, ki zadevajo puntarsko upiranje ali izjave puntarske, ščuvalne ali sploh državni sovražne (slavo- ali italofilske) vsebine«. Z zapovedjo, da je treba takoj po končanem postopku predložiti kazenske akte, je poveljstvo korpusa nedvomno hotelo nadzorovati, ali sodišča po stopajo dovolj hitro in ostro. (KA, 3. Korps-Kom Präs. 280' — 3-1/1).

Poveljstvo 3. korpusa v Gradcu se ni zadovoljilo z že ustaljenimi, rutinskimi ukrepi. Da bi »ti ukrepi ustrezali konkretnim vojnim pripravam« in pa »zdajšnjemu političnemu položaju«, je že 10. decembra 1912 predlagalo z dopisom Präs. Nr. 5428 vojnemu ministrstvu, naj bi se izdala natančnejše opredeljena navodila za interniranje in odgon politično sumljivih v primeru vojne na področju korpusa. Vojno ministrstvo je z dopisom Abt. 10, Nr. 1793 res. z dne 13. januarja 1913 tem predlogom pritrdilo. In tako je graško poveljstvo 17. januarja 1913 razposlalo nova strogo zaupna navodila o interniranju (KA, 3. Korps-Kom Präs. Nr. 260 — 77-1/1). V primeru vojne pripravljenosti

ali vojnega primera »R« je treba »iz jasnih razlogov« aretirati in odgnati *samo* politično nezanesljive osebe *slovanske* narodnosti«. Seveda pa je treba prijeti brez ozira na narodnost vse osebe, osumljene špijonaže in agitatorje, nevarne vojaškim interesom ali siceršnje sumljive posameznike. V zvezi s tem je treba sestaviti sezname politično sumljivih ločeno za vojne primere R in J. Ta navodila so bila poslana samo poveljstvom v slovenskem, hrvatskem in italijanskem oz. obmejnem delu področja 3. korpusa (Beljak, Tolmin, Kanal, Krmin, Gradiška, Tržič-Monfalcone, Gorica, Trst, Poreč, Rovinj, Kötschach, Trbiž, Šmohor, Celovec, Ljubljana, Pulj), obveščena pa so bila deželna orožniška poveljstva Trst, Ljubljana, Celovec in pa deželni predsedniki v Celovcu, Ljubljani in Trstu. Izvzeta je bila torej Štajerska.

Že 24. januarja 1913 se je oglasilo tržaško deželno orožniško poveljstvo in opozorilo, da je na njegovem območju le zelo majhno število oseb, ki bi jih bilo treba v smislu navodil »postaviti na hladno« v vojnem primeru R. »Dosti prej pa bi iz narodnih vzrokov takšne osebe prišle v poštev v vojnem primeru B.« Zato je predlagalo, naj bi se zanje vodili posebni seznam, tako da bi nastali seznam treh vrst, torej za primer vojne z Italijo, z Rusijo in na Balkanu. Korpusno poveljstvo v Gradcu je ta predlog sprejelo in 3. februarja 1913 izdalo novo navodilo (Präs. Nr. 474). Orožniško poveljstvo v Trstu pa je 7. februarja 1913 opozorilo, da tudi novo navodilo ni popolnoma jasno, predvsem da ne pove razločno, da je *skupino političnih osumljencev B* treba aretirati v vsakem vojnem primeru. Menilo je tudi, naj bi za politične osumljence B raje uporabljali označitev s črko A, »da bi se izognili morebitnim zamenjavam z vojnim primerom B, ki dozda glede aretacij politično sumljivih iz nacionalnih razlogov še ni bil vzet v poštev«. Ta pripomba orožniškega poveljstva v Trstu kaže, da dotlej kake posebne internacije Slovencev in Hrvatov v primeru izolirane vojne na Balkanu niso izrecno predvidevali. Smatrali so jo pač za samoumevno. Korpusno poveljstvo v Gradcu je zdaj to »pomanjkljivost« nemudoma odpravilo. Dne 17. februarja 1913 je izdalo dodatno navodilo vsem že omenjenim podrejenim vojaškim poveljstvom (Präs. Nr. 761/K/), ki pravi: »Da bi ti ukrepi (tj. internacija in odgon politično sumljivih) ustrezali konkretnim vojnim pripravam, so bili prilagojeni normiranim vojnim primerom. V vojnem primeru »J« je treba internirati vse politično sumljive italijanske narodnosti in ustrezno zdajšnjemu političnemu položaju tu-

di vse navedene pod »B«, v vojnem primeru »R« tiste *slovanske* narodnosti (v splošnem torej tudi tiste, imenovane pod »B«), in končno v vojnem primeru »B« vse politično sumljive slovenske in hrvatske narodnosti. — Treba je torej sumljive razdeliti v kategorije, ki jih je treba internirati v vojnem primeru »J«, v vojnem primeru »R« in v vojnem primeru »B«. — *Sumljive* posameznike pa je treba napraviti neškodljive v vseh okoliščinah.« (KA, 3. Korps Kom. Präs. 761 — 77-1/1. 2. 3.).

S tem je bil na področju 3. korpusa ustvarjen sistem, po katerem so Slovenci in Hrvati imeli »privilegij«, da so osumljence iz njihovih vrst zanesljivo aretirali v vojni pripravljenosti ali v vojnem primeru vsake vrste. Vsekakor svojevrstno priznanje okrepitve nacionalnega gibanja Slovencev in njihove jugoslovanske usmeritve v času prve balkanske vojne. Sistem, ki je v letu 1913 ostal le pripravljen, so praktično uporabili že leta 1914, po napadu na Srbijo. Tedaj se je pokazalo, da je samo po sebi umevno bil namenjen tudi Štajerski.

Medtem so se vrtela tudi kolesja civilnih oblasti. Notranje ministrstvo je glede predloga 3. korpusa, naj sodišča dobe navodilo o ostrem postopanju, presodilo, da je to v pristojnosti pravosodnega ministrstva. Samo pa je »zaradi zdajšnjega napetega položaja naročilo vsem deželnim šefom, da ne smejo trpeti antimilitarističnih manifestacij in demonstracij«. To je storilo z akti Z.11861 in 11681 MI še pred koncem leta 1912. Še posebej pa je 3. februarja 1913 zahtevalo od deželnih šefov v Trstu in Gradcu poročila o jugoslovanskih oz. »velikosrbskih« demonstracijah in agitacijah ter zbiranju prispevkov za srbski Rdeči križ, o katerih je javljal 3. korpus. (AVA MdI Präs. 240 ex 1913). Tudi pravosodno ministrstvo je ustreglo želji vojaških krogov in izdalo 14. februarja 1913 strogo zaupen odlok (Z. 55) vsem naddeželnim državnim pravdnštvom, ki jim je naročal, naj postopajo strogo in hitro in nikakor ne formalistično (AVA MdI Präs. 2928 ex 1913).

Najbrž pod vtisom teh navodil in spričo sumljivosti slovenske socialne demokracije po Cankarjevem predavanju je kranjsko deželno predsedstvo dalo l. 1913 prepovedati prvomajski sprevod v Ljubljani, medtem ko je prvomajski shod v Idriji bil razgnan, ker je tam Anton Kristan govoril proti vojaščini in kritiziral avstrijsko notranjo politiko. Ministrstvo za notranje zadeve se s prepovedjo sprevoda v Ljubljani ni strinjalo (AVA MdI 3480 ex 1913). Vladno politiko do socialne de-

mokracije je pač pojmovala širše. Morda je k temu pripomoglo tudi obnašanje socialnih demokratov na Koroškem, o katerih je posvetovanje vojaških in koroških civilnih oblasti dne 20. januarja 1913 v Celovcu ugotovilo: »Protivojaška propaganda. Delavstvo je sicer res socialističnega mišljenja in ima tudi svoje organizacije, toda ni niti državi sovražno niti protimilitaristično. V zadnjem času še posebno ni bilo opaziti nobenih takih pojavov.« (KA 3. KorpsKom Präs 422 — 16—4/1).

Ne brez presenečenja so avstrijske oblasti, civilne in vojaške, videle, da se pod vplivom zmagovite vojne balkanskih držav krepi in ostri pri Slovencih narodno in »srbofilsko« t.j. državnostno jugoslovansko gibanje. V reagiranju avstrijskih oblasti ni najti sledu kakkega spoznanja ali pripravljenosti, da bi naraščajoči radikalizem ublažile z večjim upoštevanjem slovenskih nujnosti. Veliki pomen tega gibanja so priznale le s tršim njegovim zatiranjem in z novo opredelitvijo smeri in cilja poglobitvega političnega udarca. Avstrijski oblastniki so se pripravili le na »zdravljenje« z operacijo. V letih 1912—1913 je v njihovih aktih najti že vse elemente in značilnosti tistega širokega napada na znamenja in na nosilce državnostnih slovenskih prizadevanj, ki se je sprožil leto pozneje ob začetku prve svetovne vojne. Ta napad tako ni bil improvizacija, zrastle iz vročičnosti in živčnosti prvih tednov vojne, bil je pripravljen obračun.

OPOMBE

1. D. Biber, Jugoslovanska ideja in slovensko narodno vprašanje v slovenski publicistiki med balkanskimi vojnami 1912—1913. Zbornik »Istorija XX veka«, I, Beograd 1959. — 2. F. Zwitter, Slovenci in hašburška monarhija, Zgodovinski časopis, XXI, 1976, str. 63—64. — 3. Rybačev opozorilo pa ni veljalo samo Avstriji. Naslavljal ga je tudi na tiste med južnimi Slovani (šlo je pač za avtorje »novega kurza« v Dalmaciji in drugih hrvatskih deželah), ki so sicer zahtevali združitev Dalmacije z bansko Hrvatsko, a vprašanja odstranitve dualistične meje od Sotle do Istre niso načenjali, oz. so v drugačni situaciji celo računali na naklonjenost Italije in pri tem kazali pripravljenost prepustiti ji Primorje s Trstom, ne da bi prizadete Slovence pa tudi istrske Hrvate upoštevali kot samostojen subjekt. »Povsod se čita«, je dejal Rybač, »kjer se piše o združenju Jugoslovancev, da pač mora priti do tega združenja, a povsod prihajajo samo do Istre, kjer se vsi ustavijo, nas pa prepuščajo na milost in nemilost Nemcem (oz. Italijanom). Mi Slovenci naj bi bili potemtakem žrtev, da pridejo drugi Jugoslovani do tistega cilja, ki ga nosijo v svojih srcih. To je žalostno!« (»Edinost«, 7. novem-

bra 1912, št. 311). — 4. Kot že omenjeno, je bilo za fond 3. korpusa mogoče iskati in naročiti le posamezne akte po predmetnih indeksih, kar je že samo po sebi dovolj nezanesljivo. Vrh tega jih od naročenih znatno število ni bilo mogoče dobiti, ker niso bili na značenem mestu. Fond še ni sistematično pregledan. V dobljenem gradivu za leto 1913 je bilo pod oznako srbofilstva na desetine aktov, ki jih nisem utegnil podrobneje pregledati. Nanašajo se na izjave posameznikov, predvsem vojaških oseb. Med naročenimi, a ne dobljenimi akti za leto 1913, so takšni-le: »Grossserbische Propaganda im Korpsbereiche (313 — 3—5/3), Staatsfeindliche Ausschreitungen in Görz (3173 — 3—16/16), Evidenthaltung und Überwachung der Antimilitaristen (4541 — 16—2/11), Demonstrationen bei Leipzigfeier am 18/10. in Laibach (4737 — 3—8/1), Politische Lage in Görz (1134 — 16—2/6), Heeresergänzung, Waffenübung der als politisch unverlässlich, bezeichneten Wahrpflichtigen in BH (2939 — 10—8/3), Predigt des Feldkurat Monsig. Kozak Rafael gelegentlich der Custozzafeier (3318 — 11—11/1), Einberufung für den Kriegsfall »B«. Vorbereitung (2173 — 71 — 9/1), Serbophile Zeitungs- und sonstige Berichte (231 — 49—12/6), Politische Verlässlichkeit von Reserveoffizieren für den Grenzschutzdienst. Anzeigen (1461 — 16—5/1), Politische Unverlässlichkeit von Einj. Freiwilligen (5287 — 16—5/2). — 5. Cankar je mislil na Slovence, Hrvate, Srbe in Bolgare. — 6. »Državno pravdnstvo je vložilo tožbo zaradi veleizdaje proti slovenskemu pisatelju Ivanu Cankarju, ki je v javnem predavanju o »Slovcih in Jugoslovanih« — imel ga je v Mestnem domu — zašel v zelo ostre izpade proti avstroogrskim diplomatom in proti obstoječemu upravnemu sistemu in se zavzemal za čimprejšnjo ustanovitev jugoslovanske republike. V zvezi s to zadevo je bilo razpuščeno slovensko delavsko društvo »Vzajemnost, v Ljubljani.« — V aktih je tudi izrezek iz »Grazer Tagblatt« z dne 25. aprila 1912, št. 112, ki pod naslovom »Jugoslovanske stvari s Kranjskega« poroča o kazenskih postopkih proti finančnemu pazniku Česniku v Kočevju, odvetniku dr. Dimniku v Krškem, železniškemu uradniku Mandelcu v Ljubljani in končno o preiskavi proti Ivanu Cankarju. Tu so omenjene Cankarjeve inkriminirane izjave s pripombo: »Gotovo ni brez določenega milka dejstvo, da vidimo tudi socialdemokratske mirovne apostole, kako sodelujejo pri jugoslovanskem čarovniškem plesu.« — 7. Abgeordnetenhaus Protokolle, Anhang 1912—1913, Sitzung 128—141, 3036/I. Verstovšek je v interpelaciji navedel, da je v gornjeradgorskem sodnem okraju »določena klika renegatov uprizorila vrsto veleizdajalskih procesov, spodbudila oblasti z izmišljenimi denunciacijami k preiskavam in s tem povzročala veliko vznemirjenje med kmečkim prebivalstvom. Oblasti po teh denunciacijah postopajo in uprizarjajo preiskovanja za nekakšen hrvatski Friedjungov proces, ne da bi za to imele pravnega temelja. Če v gostilni kdo govori o vojni, že so udeleženci pogovora pritegnjeni v preiskavo. V več primerih so vključili v preiskavo

kmete, ker so bili prijavljeni, da so vzklíknili 'Živela Srbija' ali 'Živela Bolgarija', Čisto očitno je,« je poudarjal Verstovšek v interpelaciji, »da so ti ljudje s temi klici samo izrazili svojo simpatijo za bojovníke proti polmesecu, da o kaki veleizdaji ne more biti govora, saj Avstrija vendar ni v vojni s Srbijo ali Bolgarijo...« Interpelacija navaja nadalje: »Preiskave so po hišah delali celo ponoči, ko je orožništvo iskalo srbske časopise. Preprostim kmetom so trdili, da so širili srbsko propagando... Pri županu v Boračovi g. Veberiču so delali hišno preiskavo vso noč, našli seveda niso ničesar. V Okoslavcih je bila seja odbora kmetijskega društva... zdaj pa vodijo proti odbornikom preiskavo, češ da so imeli zarotniški sestanek... 17. decembra so aretirali kmeta Franca Bračiča iz Boračove. V gostilni se je bil sprl s pristaši Štajerčeve stranke zaradi vojne balkanskih držav s Turčijo. Nasprotniki so ga nato denuncirali pri oblasti, da je hujskal

ljudstvo in da je dejal, da ne bo streljal na Srbe in pod.« — Končno opozorilo interpelanta Verstovška, »takšno postopanje more usmrtiti patriotična čustva« v slovenskem ljudstvu, bi pač lahko vzbudila tudi dvom o trdoživosti teh »čustev«. — 8. Anton Mahkovec je bil Slovenec, rojen 19. julija 1855 v Reki pri Trebeljevem (Litija), pravnik. Od 14. novembra 1884 konceptni pripravnik pri namestništvu v Zadru, 1887—1894 v politični službi v Kotoru in Dubrovniku, od 1895 pa na policijski direkciji v Trstu (R. Andrejka, Zaslужni slovenski upravni juristi, Pol stoletja društva »Pravnik«, Ljubljana 1939, str. 100). Dodati bi bilo, da je A. Mahkovec kot študent bil član akademskega društva »Slovenija«. V aktih notranjega ministrstva je iz vseh teh let večje število njegovih poročil o gibanju v Dalmaciji in tudi o političnih razmerah v Črni gori in v Albaniji. — 9. Anton Melik, Slovenija, Ljubljana 1936, str. 633.

